

Prof. dr hab. Dariusz Rott

Katowice, 14 lipca 2023 r.

Instytut Literaturoznawstwa

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Marzeny Gonery
zatytułowanej *Mowy sejmowe Kazimierza Nestora Sapiehy (1757 – 1798)*
– antyk w dialogu oświeceniem
napisanej pod opieką naukową promotora
prof. dr. hab. Roberta K. Zawadzkiego

Zgodnie z dobrymi praktykami recenzenckimi pragnę oświadczyć, iż nie występuje jakikolwiek konflikt interesów w odniesieniu do przedmiotowej recenzji rozprawy doktorskiej. Nie łączą i nigdy nie łączyły mnie żadne związki służbowe, rodzinne czy pokrewieństwo z Kandydatką Panią mgr Marzeną Gonerą. Jest Ona osobą całkowicie mi nieznaną.

Podstawą recenzji jest otrzymany egzemplarz pracy doktorskiej w postaci wydruku komputerowego.

Recenzowana praca doktorska liczy czterysta stron wydruku komputerowego i składa się z czterech zasadniczych rozdziałów, poprzedzonych wprowadzeniem

i sfinalizowanych w formie zakończenia. Całość zamyka bibliografia i anglojęzyczne streszczenie.

Wprowadzenie podzielone jest na kilka części – po uwagach wstępnych umieszczono uzasadnienie wyboru tematu oraz postaci Kazimierza Nestora Sapiehy i jego mów sejmowych. Kandydatka słusznie uważa, że jest to wybór reprezentatywny, ponieważ twórczość oratorska Sapiehy, zwany „polskim Ciceronem”, nie była dotąd szczegółowo analizowana, dostrzega bogactwo materiału badawczego, obfitość odwołań do literatury antycznej w tym zakresie jego ówczesnym konkurentem był Kazimierz Skórkowski, którego twórczość parlamentarna również zasługuje na szczegółowe przebadanie), piękno językowe jego utworów. Badania objęły cały okres działalności parlamentarnej Sapiehy, który obejmuje okres od debiutu parlamentarnego w 1778 r. aż do zakończenia jego działalności i wyjazdu za granicę po zawieszeniu obrad Sejmu Wielkiego w 1792 r. (próba wznowienia obrad poza granicami, w Mediolanie, gdzie przebywał marszałek Stanisław Małachowski, nie powiodła się). W części tej znajdujemy nie wydzielony, lecz ważny fragment zawierający główne pytania badawcze, którymi są:

1. Jakie znaczenie w oratorstwie sejmowym Kazimierza Nestora Sapiehy miała tradycja antyczna?
2. Jakiego typu odwołania do antyku możemy odnaleźć w jego retorycznym wywodzie?
3. Jakie pełniły one funkcje? Dlaczego tam się pojawiają? Jaki mają wpływ na skuteczność sapieżyńskiego sejmowego dyskursu?
4. W którym miejscu retorycznego wyvodu najczęściej występowały?
5. W jaki sposób kształtowały się relacje nadawczo-odbiorcze między przemawiającym Sapięhą a jego słuchaczami/interlokutorami?

6. Jakich technik perswazyjnych wywiedzionych z antyku używał w swoim wywodzie Marszałek Konfederacji Litewskiej? Jaką osiągał skuteczność?
7. Rola antycznej teorii wymowy, wzorów stylu retorycznego w kształtowaniu sapiężyńskich oracji (temu zdaniu w prosty sposób należałoby chyba nadać formę pytania: Jaka była rola...?).

Pytania badawcze warto było wydzielić w formie osobnej części *Wprowadzenia*.

Kolejna część *Wprowadzenia* to starannie przygotowany i dobrze wykonany Stan badań. Nie było łatwo go zestawić, a zwłaszcza w sensowny sposób uporządkować. Dobrą propozycją Kandydatki jest podział wykazu literatury na cztery zespoły:

- prace historyczne poświęcone działalności parlamentarnej Sapięhy i jego rodu,
- prace literaturoznawcze dotyczące twórczości Sapięhy,
- literatura poświęcona dziedzictwu antyku w oświeceniu,
- prace z zakresu retoryki i sztuki wymowy,
- prace teoretycznoliterackie dotyczące genologii.

Pozwoliło to bardzo dobrze uporządkować literaturę przedmiotu i stan badań. Podrozdział jednoznacznie dowodzi, że Kandydatka bardzo dobrze orientuje się w literaturze przedmiotu we wszystkich wskazanych zakresach (jedyne zastrzeżenie to nadmiar enumeracyjnego jedynie wyliczania nazwisk wielu badaczy i ich dzieł, gdy warto było bardziej sprobematyzować ich badania), a całość pracy doktorskiej potwierdza taką opinię.

Kolejna część *Wprowadzenia* dotyczy metodologii badawczej. Jak pisze Kandydatka:

„Podstawą metodologiczną rozprawy uczynię analizę retoryczną, pojmowaną jako „narzędzie badań literackich” i „sposób myślenia o tekście” czy specyficzny „akt komunikacji publicznej. Podstawą dla budowania rozważań teoretycznych dysertacji będą przede wszystkim współczesne oświeconym traktaty retoryczne [...]” (s. 40-41). Kandydatka mowę sejmową traktuje jako specyficzny tekst kultury i zakłada, że badając dialog antyku z oświeceniem na postawie mów sejmowych Kazimierza Nestora Sapięhy, postara się udowodnić, że „jego wystąpienia można połączyć ze współczesną kategorią intertekstualności” (s. 45). Jeśli pominąć pewną niezręczność semantyczną ostatniego zdania, takie założenia metodologiczne nie budzą zastrzeżeń recenzenta.

W kolejnym podrozdziale wzorcowo scharakteryzowano bogatą bazę materiałową, a w następnym omówiono konstrukcję pracy doktorskiej, określając ją jako „formalno-problemowy” (s. 53), a poszczególne części dysertacji „odzwierciedlają porządek wywodu retorycznego” (tamże).

Część wstępna pracy doktorskiej w bardzo dobry sposób wprowadza w problematykę badawczą. Zbrakło mi jednak tutaj zebranych i uporządkowanych informacji biograficznych o Kazimierzu Nestorze Sapięsie (proponowałbym uzupełnić to w wersji książkowej dysertacji). Mimo istnienia (od 1994 r.) biogramu Sapięhy w PSB, przez okres prawie trzydziestu lat powstały prace dopełniające ten biogram. Nie jest to wszak postać powszechnie znana, a Kandydatka jest znakomicie obeznana z biografią Sapięhy, czemu wyraz daje wielokrotnie. Nie będzie to dla niej więc jakimkolwiek problemem.

Kompozycja pracy jest jasna i klarowna i nie budzi moich zastrzeżeń. Poszczególne części – rozdziały – pracy odzwierciedlają porządek wywodu retorycznego i opisują kształt kolejnych części retorycznych: *inventio*, *narratio*, *argumentatio* i *refutatio*. Należy przyjąć wyjaśnienie Kandydatki, że podsumowanie było w oracjach Sapięhy najczęściej elementem pomijanym. Nie wyodrębniono go

więc jako osobnego rozdziału. W każdym z rozdziałów Kandydatka umiejętnie analizuje obecność i skuteczność nawiązań antycznych i ich wpływ na skuteczność perswazyjna wywodu, zwracając też uwagę na tropy i figury retoryczne, nie rezygnuje także z analizy sposobów zapamiętywania i wygłaszania mowy, choć nie zawsze są one zamieszczone w diariuszach sejmowych bezpośrednio. Najczęściej trzeba je rekonstruować na podstawie relacji innych posłów i ich wypowiedzi.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Topika inwencyjna oracji Kazimierza Nestora Sapiehy* (s. 57-111) Kandydatka wykonała bardzo dobrą analizę retorycznej postaci, roli oraz skuteczności toposów wstępu o antycznej genezie (zwłaszcza topos afektownej skromności, utraconego, wpływającego czasu, Króla-Ojca, dzielnych przodków).

Rozdział drugi – najkrótszy - nosi tytuł *Antyczne tworzywo narratio mów sejmowych Kazimierza Nestora Sapiehy* (s. 113-152) i analizuje sposób funkcjonowania płaszczyzny *narratio* w mowach sejmowych, m.in. funkcjonowania w mowach mitologii greckiej i rzymskiej, w tym mitu wieku złotego, cytatów i kryptocytatów, peryfraz.

Rozdział trzeci *W sercu retoryki. Starożytne dziedzictwo w argumentatio mów sejmowych Kazimierza Nestora Sapiehy* (s. 153-236) stanowi udaną próbę przedstawienia i analizy typów, roli, skuteczności argumentów o antycznym rodowodzie wykorzystywanych w mowach Sapiehy.

W rozdziale czwartym natomiast, zatytułowanym *Jak skutecznie odeprzeć zarzuty przeciwnika. Strategie refutacyjne w polemikach sejmowych Kazimierza Sapiehy* (s. 237- 304), Kandydatka rzetelnie analizuje techniki zbijania zarzutów wykorzystywanych przez Kazimierza Nestora Sapiehę, mające swoje źródło w starożytnej retoryce.

Rozdział ten uważam za najciekawszy i najżywiej dotyczący kultury słowa w dawnej Rzeczypospolitej, żywej tkanki ówczesnych mów sejmowych. Kandydatka analizuje tutaj polemiki toczone podczas obrad Sejmu wielkiego, a dotyczących zwłaszcza roli sejmu nieustającego, sukcesji tronu oraz zasadności uchwalenia

Konstytucji 3 maja. Analizy te mają zupełnie unikatowy charakter i zasługują na szczególne wyróżnienie.

Najważniejszy wniosek z przeprowadzonych przez Kandydatkę badań – analiz mów sejmowych Kazimierza Nestora Sapiehy, to stwierdzenie, że dialog między tradycją antyczną a oświeceniem pozostaje żywy, choć nie jest to postawa bezrefleksyjna i bezkrytyczna. Materiał wywiedziony z tradycji antycznej „podlegał na warsztacie oświeconych wielokrotnym selekcjom, modyfikacjom, przekształceniom i transformacjom” (s. 305) i przejawiał się na kilku dobrze dostrzeżonych przez Kandydatkę poziomach: przygotowania merytorycznego mówcy, formalnej organizacji tekstu mowy (sięgnięcie po i twórcze wykorzystanie starożytnego wzorca mowy publicznej, z którego Sapieha wybiera dwa typy: orację doradczą i, rzadziej, popisową), zawartości semantycznej oracji) oraz stylu. Przeprowadzone badania wykazały, że dialog antyku z oświeceniem w przypadku analizowanych mów najmocniej przejawiał się na poziomie semantycznym tekstu i przybierał dwie zasadnicze formy:

- jawną – w postaci cytatów, peryfraz in.,
- ukrytą – w postaci kryptocytatów i aluzji.

Sapieha dbał o właściwy dobór nośnych metafor, a tropy i figury retoryczne wykorzystywał w sposób w pełni świadomy, a przy tym wyważony. Dominowały tutaj apostrofy, epitety, hiperbole, litopy, synekdochy... Natomiast w zakresie chwytów erystycznych Kandydatka odnotowuje zwłaszcza: *communicatio*, *subiecto*, *dubitatio* i *optatio*.

W *Zakończeniu* Kandydatka zwraca uwagę ,że „przedstawiona rozprawa nie wyczerpuje problematyki związanej z obecnością antyku w oświeceniu” (s. 310), kreśląc ważne propozycje dalszych badań, które – w Jej opinii – powinny dotyczyć: przyjrzenia się roli antyku w mowach mówców sejmowych nowej generacji

kształconych już w szkołach Komisji Edukacji Narodowej, zwłaszcza w kontekście tego, jak te zmiany w szkolnictwie wpłynęły na wypowiedzi mówców (ich młodego pokolenia wkraczającego do sali sejmowej w 1790 r.

Bibliografia towarzysząca całej pracy doktorskiej jest obszerna, starannie zestawiona i przygotowana. Obejmuje łącznie kilkaset pozycji i zajmuje prawie osiemdziesiąt stron wydruku komputerowego. Została podzielona na bibliografię podmiotową (w jej obrębie wydzielono źródła rękopiśmienne, w tym diariusze sejmowe; źródła drukowane, w tym mowy sejmowe wydane drukiem osobno, publicystykę sejmową, pamiętniki z epoki i korespondencję, traktaty retoryczne i filozoficzne oraz zbiory mów, podręczniki i kompendia retoryczne, eposy i poematy klasyczne, kontekstowe teksty z zakresu literatury renesansowej i oświeceniowej), źródła internetowe i literaturę przedmiotu. Zawiera wszystkie najważniejsze pozycje i jeszcze raz świadczy o erudycji Autorki i bardzo dobrej orientacji w literaturze przedmiotu, obejmującej różne zakresy tematyczne.

Praca doktorska została przygotowana starannie językowo (nieliczne usterki w żaden sposób nie obniżają wartości merytorycznej tekstu) i edytorsko (warto było wyeliminować tak zwane „wdowy” lub „bękartę”, czyli samotne głoski na końcu wersów, stosując „twardą spację”).

I jeszcze dwa ważne wnioski: o uznanie pracy doktorskiej za wyróżniającą i wydanie jej zmienionej wersji drukiem.

Konkluzja:

W mojej opinii rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę Kandydatki w danej dyscyplinie naukowej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy

naukowej. Pragnę stwierdzić, że recenzowana rozprawa doktorska Pani mgr Marzeny Gonery, zatytułowana *Mowy sejmowe Kazimierza Nestora Sapięhy (1757 – 1798) – antyk w dialogu oświeceniem*, spełnia te wymogi i może być podstawą do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Dariusz Rott